

ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ТА АРХЕОЛОГІЯ

УДК 903.2 (477.43)

В.І. Якубовський

ПРО ДАВНЬОРУСЬКЕ ГОРОДИЩЕ ПОБЛИЗУ С. МИХНІВ НА Р. ГОРИНІ: АСПЕКТ ЛОКАЛІЗАЦІЇ І АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті введено матеріали стосовно ототожнення давньоруського городища біля с. Михнів з історичним центром літописного м. Гнійниці.

Ключові слова: городище, дитинець, могильник, курган, поховання.

Значний інтерес для науковців, які вивчають минуле історичної Болохівської землі, викликає історія літописних населених пунктів регіону¹. Так, у Київському і Галицько-Волинському літописі є згадка про болохівські міста Городець, Губин, Деревич, Кудин, Меджибіж та інші.

Всього на території Болохівського політичного об'єднання зареєстровано більше 100 пам'яток², з яких представляють собою рештки міст, феодальних замків і сторожових фортець. До групи міських укріплених центрів, які були у складі історичної Болохівської землі, дослідники зачисляють також і середньовічне місто Гнійницю.

Цей населений пункт згадується у літописі. Мова про нього йде при описі подій, пов'язаних із міжусобними феодальними війнами, які велися між київськими і галицько-волинськими князями за землі, розташовані у верхів'ях р. Горинь. Так, описуючи переможну наступальну воєнну операцію, поблизу Перемишля на р. Сян, здійснену 1152 року київським князем Ізяславом проти галицького князя Володимира, літописець далі зазначає, що Ізяслав маючи намір заволодіти Погоринню «... послав посадників своїх у городи, що про них цілував хреста Володимир – у Бужськ, у Шумськ, у Тихомель, у Вигошав, у Гнійницю. Та не дав їх Володимир»³.

Звичайно, що одне-єдине означене джерело не може належно повно розкрити історію середньовічного міста. Тому вагомого значення набувають археологічні матеріали, здобуті автором у 70–80-х роках минулого століття в процесі розшуків історичного центру Гнійниці та встановлення його сільськогосподарської округи. Ці матеріали є маловідомі фахівцям широкому загалу. Уведення їх у науковий обіг і складає мету цього дослідження.

Повертаючись до літописних подій, пов'язаних з часом згадки Гнійниці, стає зрозуміло, що цей населений пункт був одним з південних форпостів Волинського, а пізніше Галицько-Волинського князівств, в безпосередньому сусідстві із Шумськом, Тихомлем, які стояли на трансєвропейській

дорозі із Києва у Західну Європу. На сьогодні населеного пункту з такою назвою не існує, тому процес його локалізації затягнувся надовго.

Одним із перших установити місцезнаходження Гнійниці спробував В.Б. Антонович, який ототожнював літописний пункт із селом Велика Гнійниця на Волині,⁴ що так воно називалося до 15 серпня 1966 року.⁵ Правда, місцезнаходження городища цей дослідник не вказав.

У цілому з В. Б. Антоновичем погоджувалися тогочасні дослідники аж до 1928 року, до часу, коли спеціаліст Шепетівського окружного краєзнавчого музею В. І. Кочубей, проводячи археологічне обстеження пам'яток у басейні р. Горині, справедливо зазначив про відсутність біля с. Велика Гнійниця жодних давньоруських укріплень і слідів поселень в окрузі.⁶ Так до 15 серпня 1966 року називалося село Поліське⁷ в Ізяславському районі Хмельницької області. В зв'язку з цим знову постало питання про локалізацію Гнійниці.

Враховуючи попередні напрацювання, автор, у 1971 році здійснив спеціальне археологічне обстеження на території с. Мала Гнійниця та біля нього (зараз Дібровка),⁸ що територіально належить до Поліської сільської Ради на Хмельниччині. В результаті досліджень біля села вдалося відкрити давньоруське поселення XII-XIII ст і провести розвідкові роботи на давньоруському городищі, яке належить до Михнівської сільської Ради.⁹

Вказане городище знаходиться на лівому березі р. Горині в лісовому урочищі Грабина,¹⁰ Городисько.

Пам'ятка демонструє собою дводольне укріплення: дитинець розміром 38x23 м і прилеглий торгово-ремісничий посад розміром 115x95 м. Разом з двома рядами валів і ровів, які захищають внутрішню двочастинну територію пам'ятки, городище займає площу більше 3 га. За формальними ознаками і розмірами цей населений пункт складає низку найменших міських поселень площею від 2.5 до 5 га.

Розвідковими роботами 1971 року на території дитинця зафіксовано спалений культурний шар, перемішаний з уламками дерев'яних конструкцій, фрагментами тваринних і людських кісток та роздушеною давньоруською керамікою XII-XIII ст.¹¹

Дослідженнями уточнено також структуру поселення. Встановлено, що складовими міста, окрім згаданого селища, що синхронно співіснували з городищем, були ще два курганні могильники. Один із них в урочищі Лука, свого часу зафіксував В. І. Кочубей,¹² а другий виявив і локалізував автор у декількох сотнях метрів від міських укріплень.

У центрі цієї поселенської агломерації – давньоруське городище. Увесь цей комплекс, розташований поблизу села Дібровка, яке у минулому мало назву Гнійничка, Мала Гнійниця. Назва села та археологічні дані прямо вказують, що давньоруське городище в урочищі Грабина, є рештками історичного центру літописної Гнійниці.

Польовими роботами 1994, які автор здійснив у складі археологічної експедиції Кам'янець-Подільського педінституту, що працювала тоді в Із-

яславі, з'ясовано, що могильник сплановано на прибережному залісненому плато лівого берега р. Горині, за 300 м на північний захід від городища. З цієї сторони наявний глибокий яр, який відділяє могильник від укріпленого центру. Територія могильника має овальну форму, витягнуту у напрямку з південного сходу на північний захід площею біля 2 га. Із північного напрямку могильник обмежує схил, який різко понижується у сторону р. Горині приблизно на відстань до 800 м.

В означеній групі зафіксовано 40 насипів, зосереджених на відносно рівній, але залісненій території. Переважна більшість написів проявила висоту від 0,4 до 0,7 м. Помітними в групі виявилось 7 курганів, які досягали висоти 1,5 м. До початку розвідкових робіт автора, розкопаних насипів не зафіксовано.

Для конкретного знайомства із похованнями на могильнику в урочищі Грабина, розглянемо результати археологічних робіт, отриманих автором у процесі розкопок одного кургану, зосередженого скраю у південно-східній частині групи. Курган досліджено траншейним методом.

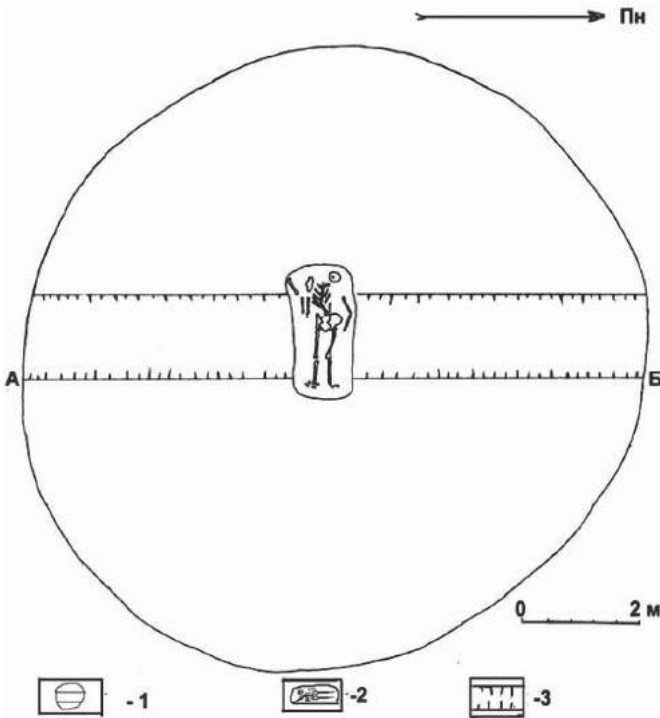

Рис. 1. Літописне м. Грійниця на р. Горинь.

План поховання на площі кургану №1 в групі урочища Грабина:

1 – обриси підшови кургану; 2 – поховання; 3 – обриси траншеї

Як показали розкопки, первісна висота кургану складає 1,20 м. Насип, задернований різнотрав'ям лісового походження, виявив форму напівсферичного сегмента (рис. 2). В плані нагадує овал, наблизений майже до правильного кола діаметром 11,30 м по осі захід-схід і 12,45 м по лінії північ-південь. Площа кургану 145,085 кв. м.

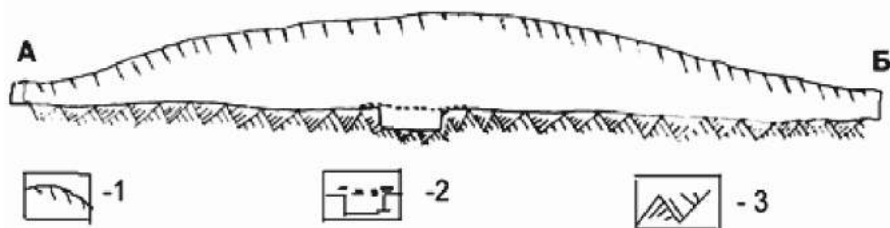

Рис. 2. Літописне м. Грійниця на р. Горинь. Розріз АБ кургану №1 по осі з півдня на північ в курганній групі урочища Грабина:

1 – поверхня кургану; 2 – обриси могильної ями; 3 – материк

Дослідження показали, що насип утворено із однорідного спресованого чорнозему. В центрі насипу, на глибині 2 м від вершини споруди, розчищено уламки деревних конструкцій, які перекивали собою верх могильної ями.

Під насипом, у ямі розміром 2,0х0,9 м, викопаній у материку, відкрито поховання. Кути ями заокруглені. Глибина могильної ями 0,27 м. На дні ями знаходився людський кістяк, зорієнтований згідно з християнським обрядом: горілиць у випростаному положенні, головою на захід (рис. 1). У заповненні ями виявлено також фрагменти давньоруської кружалної кераміки XII-XIII ст. Інших речей не знайдено.

Знахідки фрагментів давньоруської кераміки XII-XIII ст. є доказом того, що курганний могильник в урочищі Грабина є синхронним у часі до давньоруського городища, що знаходиться поруч. Про час функціонування могильника вказує і обряд підкурганного поховання, який повністю співпадає з християнською традицією XII-XIII ст.

Таким чином, топонімічні джерела в поєднанні з археологічними є перспективними у вирішенні питання про місцезнаходження середньовічного міста Грійниця. Вони свідчать, що давньоруське городище, курганний могильник в урочищі Грабина та давньоруське селище поруч становлять єдиний археологічний комплекс, який у минулому належав давньоукраїнському місту Грійниця. Неспростованим доказом цьому є те, що згаданий комплекс розташовується недалеко від села Мала Грійниця (зараз Дібрівка), яке до серпня 1966 року утримувало літописну назву.

Безумовно, висловлена версія потребує подальшого уточнення. Проте вже зараз вона не суперечить писемним, археологічним і топонімічним матеріалам.

Примітки

1. Якубовський В. І. Скарби Волохівської землі. Видання 2-ге, доповнене / В. І. Якубовський. – Кам'янець-Подільський: Медобори (П.П. Мошак), 2003. – С. 12-18.
2. Якубовский В. И. Древнерусские пам'ятники XII-XIII вв. верховьев рек Южного Буга и Случа: автор. дис. На соиск уч. степ. канд. ист. науки 07.00.06. – археология / В. И. Якубовский. – К.: Ордена Ленина и ордена Дружбы народов АН СССР, Институт археологии, 1984. – С. 17.
3. Літопис руський / За Іпатівським списком переказав Леоніда Махновець: Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – 602 с.
4. Антонович В. Б. Археологическая карта Волынской губернии. / В. Б. Антонович // Труды XI Археологического съезда в Киеве. – М.: Наука, 1901. – Т. 1. – С. 91.
5. Хмельницька область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 червня 1965 року / редактор В. В. Ларіонов: Виконавчий комітет Хмельницької обласної Ради депутатів трудящих. – Львів.: Вид-тво «Камеяр», 1965. – С. 26.
6. Кочубей В. І. Археологічні обстеження берегів р. Горині у 1928 р. / В. І. Кочубей // Записки Шепетівського наукового при Українській Академії наук товариства: окремих відтиск. – Шепетівка, 1929. – С. 1-12.
7. Хмельницька область. Адміністративно-територіальний поділ. – С. 26
8. Хмельницька область. Адміністративно-територіальний поділ на 1 квітня 1971 року / Відпов. за вип.. і редактор Л. В. Кульпінський: Виконавчий комітет Хмельницької обласної Ради депутатів трудящих. – Львів.: Вид-во «Камеяр», 1971. – С. 23.
9. Гуцал А. Ф., Якубовський В. І., Михальчишин І. Р. Археологічна спадщина Хмельницької області. Довідник / А. Ф. Гуцал, В. І. Якубовський, І. Р. Михальчишин. – Чернігів: РВК «Деснянська правда», 2011. – С. 69.
10. Історія міст і сіл Української РСР в двадцяти шести томах. Хмельницька область / Редакція тому: Мехеда М. І.: голова редколегії. – К.: Головна редакція Української Радянської енциклопедії УРСР, 1971. – С. 284.
11. Якубовський В. І. Археологічні роботи на території літописної Гнійниці / В. І. Якубовський // Велика Волинь: минуле і сучасне. Матеріали міжнародної наукової конференції, жовтень 1994 р. Редакційна колегія: Дарманський М. М. (голова), Слободянюк П. Я. (заступник голови). – Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка, 1994. – С. 449-451.
12. Кочубей В. І. До реєстрації археологічних першоджерел на Шепетівщині / В. І. Кочубей // Записки Шепетівського наукового при Українській Академії наук товариства: окремих відтиск. – Шепетівка, 1929. – С. 4.

Резюме

В статтє вводяться матеріали относительно отождествления древнерусского городища возле с. Михнов с историческим центром летописного г. Гнойницы.

Ключевые слова: *городище, детинец, могильник, курган, захоронение.*

Одержано 22 жовтня 2012 р.